

ДОКЛАД ЗА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗСЛЕДВАНЕ НА ТЕМА: „СТРАТЕГИИ ЗА ПОПУЛЯРИЗИРАНЕТО ИЗКУСТВОТО КАТО КУЛТУРЕН ПРОДУКТ“

Проведено по поръчка на Фондация „Процес-Пространство“ в

периода октомври 2025 г.-януари 2026 г.

от „Пъблик Тръст“ ЕООД

Резюме на доклада и основни изводи:

- Културните политики като основен политически и стратегически инструмент за развитие на културата в България са оценени от участниците като *периферни*, т.е. не са акцент в стратегиите за развитие на нито едно правителство, управлявало страната от 1989 г. насам. Респ., делът от държавния бюджет, делегиран за изпълнение на културните политики и стратегии е разглеждан като *недостатъчен* или дори *крайно недостатъчен*.
- Участниците имат активна позиция и положителна оценка за направения прогрес през последното десетилетие, но дават и предложения за възможни следващи стъпки към подобряване на процесите и средата, като много често *децентрализацията* се посочва едновременно като *сфера с подобряване на условията* и *сфера с необходимост от още усилия*.
- Много от участниците подчертават, че при реализацията на културните политики в България съществува и *значим дисбаланс между различните направления в изкуството*, като до голяма степен това се дължи на по-добра организираност в предявяването на искания за подкрепа. Почти единодушно е мнението, че *визуалните изкуства получават най-малко средства* именно заради „отсъствие в публичната среда“, разбирано като по-малка популярност, медийно покритие, реализирани маркетингови кампании за популяризиране и др.

- Ролята на културата и културните политики е разгледана от някои участници в по-широк контекст на обществено значимите политики – основно на взаимодействието с *образователната система и управлението на туризма* като начин за привличане на нови публики за българските изкуства – балансиран подход, който едновременно би заложил на обществената полза от популяризацията и на възможностите за привличане на повече приходи от посетителите (вместо от държавата или общината). Обединяването на стратегически насоки се посочва като много от участниците като *възможна и изпълнима политика за подобряването на връзката между вътрешната (българска) публика и изкуството.*

Увод

Настоящият доклад обобщава резултатите от проведеното качествено проучване по поръчка на Фондация „Процес-Пространство“ на тема: „Стратегии за популяризирането изкуството като културен продукт“ проведено в периода октомври 2025 г.-януари 2026 г. Основна цел на изследването е да идентифицира и анализира основните предизвикателства и възможности за:

- синхронизиране на културните политики на България с потребностите на всички заинтересовани страни в процеса на тяхното изработване и прилагане;
- подобряване на стратегиите за популяризиране на българското изкуство (най-вече – на съвременните визуални изкуства) в страната и чужбина;
- формулиране на насоки за създаване на по-ясно определен български културен продукт, който привлича публики и инвестиции в култура в България и от чужбина.

Също така, обобщените резултати от изследването (според заданието на поръчителя на изследването) следва да послужат като основа за написването на научна студия за сп. „Изкуствоведски четения“ (издание на Института за изследване на изкуствата на БАН) и доклад, който ще бъде представен от управителя на фондацията на предстоящата научна конференция „Изкуствоведски четения 2026/ Ново изкуство/ Хронос и топос“, която ще се проведе в периода 23-25.04.2026 г.

За участие в изследването бяха поканени изявени представители на културния сектор в Република България (в фокус върху свързаните с визуалните изкуства), на които беше изпратен стандартизиран въпросник, като X от тях се отзоваха на първоначалната покана интервюто да бъде проведено „лице в лице“, а X от участниците изпратиха писмени отговори на въпросите от стандартизиран въпросник (вж. приложението). В изследването взеха участие (по азбучен ред):

1. д-р Боряна Вълчанова – уредник в отдел „Ново българско изкуство“, Национална художествена галерия (лично интервю);
2. доц. Георги Лозанов – преподавател във ФЖМК и главен редактор на списание ЛИК (издание на БТА) (лично интервю);
3. Димитрина Кюркчиева – журналист и водещ на предаването „Артефир“ по Програма „Христо Ботев“
4. Лили Владимирова – художник и собственик на Галерия „Нюанс“ (писмени отговори на въпросите);
5. Мариана Китипова – координатор „Изложбен график“ и експерт „Връзки с обществеността“ на ГХГ-Пловдив (лично интервю);
6. Мария Василева – куратор, критик и специалист по история на изкуството (писмени отговори на въпросите);
7. д-р Пламен Петров – изкуствовед, директор на ХГ-Казанлък (лично интервю);

8. Радослав Механджийски – изкуствовед и куратор, член на екипа на „София Арт Феър“.

Културни политики в България – финансиране, роля на държавата, децентрализация

Очаквано, сред участниците в изследването съществуват относително разнопосочни мнения по отношение на стратегическата ориентация и реализацията на културни политики от и в България. Помежду им обаче има почти пълно съгласие, че те не са акцент в стратегиите за развитие на нито едно правителство, управлявало страната от 1989 г. насам. Респ., делът от държавния бюджет, делегиран за изпълнение на културните политики и стратегии е разглеждан като *недостатъчен* или дори *крайно недостатъчен*. Поляризацията на мненията е силна, като някои от участниците са склонни да заявят, че *България няма ясно декларирани, стратегически насочени и целенасочено прилагани културни политики*. Разбира се, въз основа на цялостните разговори с тези участници става ясно, че артикулираната позиция „*България няма културни политики*“ е по-скоро отправна точка, в която те са склонни да дадат по-задълбочен и критичен поглед, а най-вече – *препоръки за подобряване на провежданите културни политики*. Ето някои от основните критични позиции:

Участник	Твърдение за отсъствие на културни политики в България	Препоръка за подобряване на провежданите културни политики
Георги Лозанов	<i>„В България, като документ, който някой е приел и който преди това е обсъден и с който хората, които би трябвало да се засегнат културните политики, да познават, няма. Имало е някакви културни стратегии, които са правени, но те са имали повече, какво да кажа, кабинетно-чиновническа публичност. Оставали се затворени в един кръг, без</i>	<i>„А държавата трябва да помага. И то да помага на непазарните форми на изкуството, защото пазарът трябва да може, това което пазара го издържа, няма нужда да го издържа и данъкоплатецът. А заедно с това в никакъв случай не трябва да се остави културата да зависи изцяло от пазара, защото това зависи от едно пазарно мнозинство.“</i>

	<p>реално да се превърнат в мотив за действието на хората и в хоризонт на техните действия, които те съзнават.“</p> <p>„...изкуствата са неравнопоставени и ето как, например, недофинансирано и въобще без отношение на държавата, е изобразителното изкуство. Там почти нищо не се случва, освен, да кажем, един конкурс за Венецианското бианале, който повече скандали произвежда, отколкото реално помага.“</p> <p>„Става въпрос за следното – държавата трябва да дава пари, без да се намесва.“</p>	<p>„...специално тези елитарни форми на изкуство трябва да бъдат подпомагани много повече от държавата, но не срещу това държавата да им казва как да се развиват.“</p>
<p>Мария Василева</p>	<p>„В последните години се наблюдават наченки на културна политика вътре в държавата, но извън нея – полето остава почти празно. България все още не притежава цялостна визия за културна дипломация, за стратегическо позициониране на националното изкуство в глобалния културен обмен. Липсва механизъм за устойчиво представяне на страната чрез културата – не само чрез отделни участия, а чрез последователна политика, която да изгражда разпознаваем образ... Не виждам нито една наложена стратегия, нито една посока, която да се следва, нито една концепция след времето на Людмила Живкова.“</p> <p>„Истинската културна политика започва с ясна концепция за ролята на</p>	<p>„Сериозните автори не мислят дали са елитарни или не, а създават работите си по вътрешно убеждение и необходимост. Създаването на по-голяма публичност е задача на образователните институции, включително музеите.“</p> <p>„Необходимо е изграждане на дългосрочна културна грамотност – чрез училището, медиите и публичните институции. Когато хората бъдат включени в културни процеси не като зрители, а като участници, изкуството престава да бъде „лукс“ и се превръща в ежедневна потребност.“</p>

	<p><i>изкуството в обществото – като обществена необходимост, не като декоративна дейност. Без такава философия дори най-големите бюджети се изразходват без дългосрочен ефект.“</i></p>	
<p>Пламен Петров</p>	<p><i>„Такива в България няма. И то от десетилетия. Т.е., целенасочени, водени и продуцирани и направлявани от държавата политики по отношение културата тъкан в тая страна няма. Дори бих казал, че и по отношение на образованието нямаме - непрекъснато се реформират някакви неща, всичко се прави донякъде „на парче“. И понеже и реалността, в която живеем, се развива твърде динамично и ние сме абсолютно неподготвени за това нещо. Така че не мога да кажа, че в нашата държава имаме реална политика за управление на културата. Такива, каквито е имало преди 89-а.“</i></p> <p><i>„Това¹ не може да бъде стратегия. Стратегията трябва да има една цел и решаването на задачите за постигането на тази цел. Да кажем – „създаване на витална среда за развитие на изкуствата в държавата“ – това не може да бъде цел. Трябва да бъде някаква визия – ясно, точно – „Искаме да социализираме архитектурното наследство и да повишим ръста на туристите и културния</i></p>	<p><i>„...нещата трябва да тръгнат от долното ниво, т.е. от най-ниското стъпало. Т.е. хората, които работим в галериите или в театъра или в... операта и така нататък, ние да сме хората, които да правим малките крачки. Не можем да очакваме държавата да... и като казваме държавата – нали „държавата“ сме самите ние.“</i></p>

¹ Пламен Петров коментира съдържанието на „Стратегия за развитие на българската култура 2019-2029 г.“ – Б. К.

	<i>туризъм с 50 % в рамките на периода. “ И започваме да решаваме всички задачи, които е необходимо да решим във връзка с постигането на тази цел.,,</i>	
Лили Владимирова	<i>„Основните приоритети в сферата на културната политика стоят далеч от прякото подпомагане на по-малки или неутвърдени автори и институции. Това води до едно своеобразно затлачване на културната среда, което възпрепятства цялото движение в тази екосистема.“</i>	<i>„Тя може да има най-различни проявления, важното е волята от страна на държавните, общинските и дори частните структури. Културните политики могат да се развиват не само на ниво държавно-административни органи, които да разпределят бюджетите. Те могат да бъдат ефективно разпространявани и прилагани и от други институции, стига да се изгради разумен подход за реализацията им. Затова отбелязвам, че волята за подкрепа е отговорност на всеки деятел в сферата.“</i>

В същото време, всички участници в изследването, предвид своите професионални интереси и занимания в културния сектор, показват задълбочени познания за нормативната рамка и практическите несъвършенства в прилагането ѝ. Основните субекти на културните политики – Министерство на културата и Национален фонд „Култура“ – са критично анализирани. Участниците имат активна позиция и положителна оценка за направения прогрес през последното десетилетие, но дават и предложения за възможни следващи стъпки към подобряване на процесите и средата, като много често *децентрализацията* се посочва едновременно като *сфера с подобряване на условията* и *сфера с необходимост от още усилия*. Ето някои от изразените позиции:

Участник	Отчетени подобрения в процеса на формиране и прилагане на културните политики	Предложения за подобряване на ефектите и резултатите
Радослав Механджийски	<i>“...всъщност последните, може би, две години, критерият „децентрализация“ ... започва да</i>	<i>“Винаги, особено в културната сфера, е хубаво да има някакъв тип социална намеса, най-вече през</i>

	<p><i>се превръща във водещите в оценъчната система – специално на Национален фонд „Култура“, което е признак за опит за провеждане на политика, която действително децентрализира географски събитията и, да кажем, качествено културно съдържание.”</i></p>	<p><i>неправителствени организации или просто специалисти, които не са политически обвързани, но имат необходимата експертиза, за да подкрепят, генералната рамка или политическия процес, ако го наричаме по този начин. Но отговорност на държавата е на първо място да осигурява някакъв генерален бюджет, който позволява функциониране на системата. Не го казвам просто на общо основание. Казвам го, защото е имало години, в които ограничен бюджет, с опит да се удовлетворят... Ограничен бюджет, с опит да се удовлетворят всички, води до това, да се одобряват масово проекти, с, да кажем, 50% от поисканата от тях стойност, но със задължението те да изпълнят 100% впоследствие от дейностите от стойността на проекта.”</i></p>
<p>Димитрина Кюркчиева</p>	<p><i>„...открих данни, че разходите за култура до края на юни 2025 г. са били 783,5 милиона лева или с 9% повече от същия период на 2024 г. А пък Национален фонд „Култура“ има бюджет 8 милиона, малко над 8 милиона за настоящата година.“</i></p>	<p><i>„Що се отнася до основните приоритети – трябва, разбира се, да има равен достъп до финансиране, на първо място. Да има диалог, да има чуваемост, да има достъп до култура. Българската публика трябва да бъде на нивото на качествената европейска и световна култура, а не да ни се поднасят някакви евтини ерзаци. И да се използват, разбира се, дигиталните канали, които разпространяват маркетинг на културни продукти.“</i></p>
<p>Боряна Вълчанова</p>	<p><i>„...пресен пример с Национален фонд „Култура“ – за проекти, които са извън София, автоматично се получаваха 30 точки отгоре. Кое то означава, че ето, има мисъл, има идея за това, че не могат нещата да се случват само в София или, да кажем, в Пловдив, Варна, големите градове.“</i></p>	<p><i>...за мен е от изключително значение също така и възпитанието, т.е. да има склонност за потребление към изкуството. Според мен това трябва да се започне от ранна детска възраст, всички го знаем вече. И не случайно, ние имаме доста програми, които са насочени точно за деца от различни възрасти.</i></p>

	<p>„ ...има примери в по-малките градове, които много добре се развиват, които имат стратегия за това как да развиват своите културни политики. Аз имам наблюдение от много градове в страната, например Казанлък. Там нещата се случват на едно много високо ниво и има програма, има стратегия, има политика, има реклама – рекламата също е много важна. Друг град – Троян. Виждам, че там се полагат много усилия – и в начин на експониране, т.е. експозиционните пространства, как изглеждат, и въобще всичко, което се случва в самия град, което е свързано с традициите, с изкуството и културата на този регион.“</p>	<p>„ ...освен институции, независимият сектор, от който могат да бъдат генерирани много добри идеи, Въсъщност там са раждат много хубави неща. Бизнесът, което също е важен, меценатството, колекционерството. Трябва да се добавят тук и културните връзки, т.е. по-големи международни връзки също би трябвало да има, по-голяма отвореност по различни проекти.“</p>
<p>Мариана Китипова</p>	<p>„ Особено от 17-та, 18-та насам, т.е. този цикъл предхождащ 19-та година, когато за пръв път български град стана Европейска столица на културата, започнаха много активно донорски организации, предимно държавни, и общински да финансират културни проекти. За първи път по-масово започнаха хора – артисти или организатори или галерии – въобще да разбират какво значи проекти и да правят проекти.“</p> <p>„ ...ние затова и привличаме много софийски автори. Примерно, един безспорен автор като Павел Койчев, догодина през март ще направи в рамките на 4-5 години третата си изложба в Пловдив. Самостоятелна, по негово желание. Просто много харесва залата „2019“. Тя е</p>	<p>„ Бих казала, че софийските галерии са с следното преимущество, тъй като по стара традиция – явно няма да се наруши, докато съм жива – всичко е концентрирано около столицата. Децентрализацията е много, много слаба в България и струва ми се няма и скоро това да престане да бъде така.“</p> <p>„ ...постоянно внушението е, че трябва да бъдем съвременни, модерни, с нови технологии, да привличаме младата публика, защото вниманието се задържа трудно, бързо отлита. Колкото повече такива форми имаме – атрактивни, за селфита подходящи, за споделяне веднага в пространството...“</p>

	<p><i>голяма, светла. Даже предната му изложба беше инспирирана от Пловдив.“</i></p> <p><i>„Галериите на бюджетна издръжка трябва да имат специално перо. Те не могат от каквито и да е някакви приходи и пера да купуват. Там конкретно им се отпуска сума за закупуване. И това е започнало да се случва през последните 7-8 години, да не би 5 да са... Преди това въобще нямаше пари.“</i></p>	
--	--	--

Редно е да поясним, че децентрализацията се разбира *едновременно* като два различни, но не необвързани помежду им процеса:

- *Децентрализация*, в смисъла на повишаване дела на частното финансиране на културни организации и процеси, които не зависят пряко от държавно финансиране; и
- *Децентрализация*, в смисъла на по-балансирано разпределение на качествени и значими културни процеси *извън столицата София и други големи градове в България.*

Много от участниците подчертават, че при реализацията на културните политики в България съществува и *значим дисбаланс между различните направления в изкуството*, като до голяма степен това се дължи на по-добра организираност в предявяването на искания за подкрепа. Почти единодушно е мнението, че *визуалните изкуства получават най-малко средства* именно заради „отсъствие в публичната среда“, разбирано като по-малка популярност, медийно покритие, реализирани маркетингови кампании за популяризиране и др.

Участник	Пример за разпределение на държавното финансиране в различните направления на изкуството
-----------------	---

Боряна Вълчанова	„...ето сега излязоха резултатите от Национален фонд „Култура“. Това е от последната им сесия – онзи ден излязоха (интервюто е проведено на 21.11.2025 г. – Б. К.). И виждам, примерно, че визуални изкуства са много малко финансирани – там има някакъв превес на музика, на сценични изкуства, на всякакви други проекти, които пак по някакъв начин са свързани с изкуството, но визуалните изкуства са много-много на заден план. И си задавам въпроса: "Защо? Каква е причината?"
Георги Лозанов ²	„...излизат на протест, например кинаджиите. Като малко стане, като се види, че има опит за намеса, особено за слагане на фигури, които са неприемливи за гилдията – тя скача. Сега, кинаджиите са вероятно най-активно реагиращата гилдия, по някой път актьорите излизат, театралите... Най-зле са художниците.“
Пламен Петров	„При нас независимият сектор се оказва абсолютно зависим от властовата машина и от Министерство на културата. Защото по-голямата част от субсидиите, които получава, от проекти, които финансират независимия сектор, всъщност се получават Министерство на културата и от Национален фонд „Култура“. Тази независимост аз не я разбирам – това не е независимост! Това е една много извратена практика, в която държавата дава някакви пари непрекъснато, абсолютно хаотично – не знаят как да ги разпределят точно.“ „...и ние трябва да настояваме да се развиват, а не непрекъснато да казваме, че даваме някакви пари за танц, за театър, за развитие на съвременен независим танц и харчим парите на данъкоплатеца, за който голямата част от тази продукция е доста нишова, тя е за много специфичен тип публика, която не казвам, че не трябва да се развива – напротив, тя трябва да се развива – но не мисля, че пътят на финансиране и на такъв тип продукция е оправдан.“

Ролята на културата и културните политики е разгледана от някои участници в по-широк контекст на обществено значимите политики – основно на взаимодействието с образователната система и управлението на туризма като начин за привличане на нови публики за българските изкуства – балансиран подход, който едновременно би заложил на обществената полза от популяризацията и на възможностите за привличане на повече приходи от посетителите (вместо от държавата или общината). Обединяването на стратегически насоки се посочва като много от участниците като

² Вж. и предишен цитат на ГЛ за недофинансирането на изобразителното изкуство.

възможна и изпълнима политика за подобряването на връзката между вътрешната (българска) публика и изкуството.

Участник	Концепция за подобряване на публичността чрез интегриране с други обществени сектори
Боряна Вълчанова	„...за мен е от изключително значение също така и възпитанието, т.е. да има склонност за потребление към изкуството. Според мен това трябва да се започне от ранна детска възраст, всички го знаем вече. И не случайно, ние имаме доста програми, които са насочени точно за деца от различни възрасти.“
Радослав Механджийски	„...добър пример е Азербайджан дори – на Венецианското биенале техните павилиони са някак пресечна точка между съвременно изкуство и туризъм – нали и културен продукт, винаги. Да, има нещо маниерно и театрално, но имам чувството, че повече работи отколкото да генерира негативи... така че имам чувството, че това е подходът.“
Пламен Петров	„Това са три министерства, които би следвало да вървят и не само да вървят – те са единен организъм, но връзката между образование, туризъм и култура трябва да е много тясна, защото в крайна сметка, за да създадем висока добавена стойност към културния продукт, за да може той да започне да се самоиздържа, и така нататък, трябва да има зрителски поток, трябва да има хора, които се вълнуват от това.“

При обсъждането на възможните пътища за подобряване на ефективността и резултатите от културните политики (особено при *реалното прилагане и разнообразяването на източниците на финансиране*) като възможни решения са най-често споменавани два основни подхода – *приемане на закон за меценатството и поставяне на по-ясни нормативни рамки за публично-частните партньорства в културната сфера*. Това може да се приеме като ясен знак, че участниците в изследването са ориентирани към „предприемачески“ подход, при който се създават възможности за привличане на средства от частни (корпоративни и физически) дарители, отколкото към настояване държавата да преразпределя повече пари от държавния бюджет за култура. В повечето позиции присъства изразен баланс между възможните положителни и отрицателни ефекти от предложенията върху културните

политики и средата. Законът за меценатството се разглежда и в по-широк контекст – като сериозна предпоставка за развитието на пазара на изкуство (вж. по-долу).

Участник	Виждане за Закона за меценатството	Виждане за публично-частните партньорства
Мариана Китипова	<p>„Да, всеки път казват, че там... законът за меценатството... че фирмите, че големите хората с много пари не получават никакви облекчения, за да са по-активни донори. Но като знаем пък колко сме коректни с финансите, може би това е една причина... че всичко ще минава че е „уж“ за изкуството.“</p>	<p>„...правят, но получават и съфинансирания от общината. А иначе, скоро ще имаме през декември и то пак в галерията. Мисля, че преди 5 години, може би, е било. Пак ще има, по повод 25-та годишнина на големия комбинат КЦМ. Те имат колекция – също от картини. Ще направят изложба по повод 25-та си годишнина.“</p>
Радослав Механджийски	<p>„Все още у нас Законът за меценатството е много странен – Министерството на културата присъства като медиатор в процеса на даряване от частни организации и корпорации към културни проекти. В момента обаче Фондация „Лъчезар Цоцорков“ е буквално „на финалната права“ преди внасяне на законопроект, който иска да измени закона генерално, за да може той да е отново съизмерим с добрите практики в Европа – става въпрос за директни данъчни облекчения за фирми и корпорации, които имат желание да подкрепят културни проекти. Утре (13-и ноември 2025 г. – Б. К.) има публична среща, експертна, за дискутиране на закона и подозирам, че следващата стъпка е вече той да влезе в Комисията по култура (на НС – Б. К.) и, дай Боже, след това да се гласува.“</p> <p>„В Румъния това нещо функционира успешно по този начин и Unicredit Bulbank, по думите на наши колеги, които се</p>	<p>„На откриването на „София Арт Феър“ за пръв път публично кметът Васил Терзиев подчерта, че една от неговите мечти е да има музей за съвременно изкуство в София, което само по себе си е новина, защото излиза публично. А за нас е добра новина, защото всички бихме се радвали на това нещо, но това е и труден проект. Той не мога да се случи за една, две или три години – той изисква политики, той изисква бюджетна подкрепа като част от тези политики, и сравнително широк експертен екип, за да може въобще да се стигне до реализация. „Топлоцентрала“ е също пример за добра практика, но отне десетина години, за да се случи това нещо, а то е сравнително обозримо, обозримо е като мащаб. Страхотно е, комплексно е, но не е свръхголемно – и въпреки това отнема доста време.“</p>

	<p>занимават със сходни като характер проекти, буквално е вдигнал... те са вдигнали огромни сегменти от сцената „на крака“ заради възможността, защото този закон го има и заради личния ентузизъм на хора от мениджмънта на банката, но не само те – там говорим за проекти, при които се събират до милион евро субсидии. По този начин е намерен модел, в който всеки е печеливи.</p>	
Боряна Вълчанова	<p>„Ние трудно можем да взаимодействаме с бизнеса, защото не можем да получаваме дарения. Така че при нас това е проблем, който също би трябвало да бъде по някакъв начин решен, защото както знаете, има много институции в световен мащаб, които също се издържат от дарения и дори не са обвързани с държавата. Примерно – музеите в Америка, те по никакъв начин не са свързани с държавно финансиране... законите за меценатството работят при тях по съвсем различен начин – както знаем, данъчни облекчения и т.н. – и това е един много голям стимул за големия бизнес. Аз винаги казвам, че може би е добре да се погледнат добрите примери, които се случват в Европа и на тяхна база да се търсят решения, защото има.“</p>	
Пламен Петров	<p>„Защото ако не бяха Медичите, които да колекционират автори като Леонардо, Микеланджело – ние никога нямаше да имаме това, което сме получили от тях. Защото всъщност това е механизмът на създаване на изкуството – ти трябва да имаш едни меценати днес, които да</p>	<p>„Като знаем, от много време, Колизеумът, изобщо реставрацията в Италия се субсидира от частния сектор, защото държавата е измислила механизъм, който да насърчи частния бизнес, обувни заводи, и т.н. да инвестират в поддръжката на културното наследство. В една Гърция</p>

	<p>купуват и насърчават правеното на изкуството днес, и благодарение на което то да може да бъде вече независимо по някакъв начин, доколкото изобщо тая дума... аз като казвам „независимо“, имам предвид единствено от държавната машина да е независимо.“</p>	<p>примерно, бизнесите на огромните корабни магнати се надпреварват, кой ще даде повече пари за развитие на културния сектор. Това са законови механизми, които вече държавата... и ние трябва да настояваме да се развиват...“</p>
<p>Мария Василева</p>		<p>„Да, има поле – нарича се публично-частно партньорство. Проблемът е, че държавата и общините трудно привличат частните организации като техни партньори. Говорят за това, но на практика рядко се реализират такива проекти. Иначе всичко е доста оплетено – например едни галерии са към общините, други към Министерството на културата... Не знам дали има конфликт, но има объркване.</p> <p>Понякога е по-лесно да се работи с общините в по-малките населени места, но понякога те имат лошия навик да се намесват в работата на специалистите. Въпреки това, именно чрез гъвкави модели на партньорство между публичен и частен сектор могат да се изградят устойчиви културни платформи – галерии, резиденции, фестивали, които да свързват изкуството с икономическото и социалното развитие на регионите.“</p>

Темата за децентрализацията, която отчасти бе засегната в цитираните отговори на участниците, също се интерпретира нееднозначно. Разделението в позициите на експерти, работещи основно на софийската „сцена“ и на експерти от художествени музеи в други български градове. Докато в *софийската перспектива* се отчита

П
О
Л
О

дават примери със ситуации, които показват общо изоставане, борба с битови проблеми и липса на ясна и дългосрочна визия за развитие. Някои от участниците илюстрират развитията извън София и с положителни, и с отрицателни примери (вж. в таблицата по-долу). Това дава основание да се заключи, че относително обективната представа за баланса между реалните измерения на нуждите и възможните решения се разминава значително – макар и да се отбелязват отделни инициативи и събития, според голяма част от респондентите *липсва устойчивост в*

Участник:	Пример за децентрализацията
Георги Лозанов	<i>„Голямо изключение е Пловдив. С това, че успяха да спечелят Европейска културна столица да се проведе в Пловдив, а не в София. И тогава там имаше един много мощен приток на финансиране и на интерес. И за нас е много важно, стратегически важно, интересът към изкуството, което се създава сега.“</i>
Мариана Китипова	<i>„Бих казала, че софийските галерии са с следното преимущество, тъй като по стара традиция – явно няма да се наруши, докато съм жива – всичко е концентрирано около столицата. Децентрализацията е много, много слаба в България и струва ми се няма и скоро това да престане да бъде така.“</i> <i>„Значи ние сме с директора, и хигиенисти, две, за тези сгради. Домакин, счетоводител – тридесет души за девет сгради. Не знам как Ви се струва.“</i>
Лили Владимирова	<i>„За мен в България има много добра, вече съществуваща възможност за децентрализация, тъй като още през периода на социализма е изградена една структура от регионални културни институции, които могат да функционират и самостоятелно, но все пак са свързани с държавата. Това улеснява процеса на децентрализация и аз вярвам, че в това отношение предстои много успешно развитие.“</i>
Димитрина Кюркчиева	<i>„...експозицията в музея във Велики Преслав преди десетина години още започна с един проект, който изисква дигитализация, който реализира тази дигитализация, там имаме вече добавена реалност. Посетителите могат да влязат и да попаднат в Симеоновия дворец, благодарение на очила за добавена реалност. Наскоро бях в епископската базилика на Пловдив, където нещата са толкова добре решени, толкова раздвижени – почувствах се горда, че имаме такава експозиция и че чужденците, не само българите, оценяват по достойнство. „Войникът в униформата на човек“ е една друга</i>

³ Мариана Китипова (Пловдив) и д-р Пламен Петров (Казанлък)

	<p>изложба, която е в Регионалния музей в Плевен и отразявахме наскоро в „Артефир“. Там нещата също са представени с добавена реалност, с дигитализирани форми на представяне – който иска може да погледне, има и сайт. “</p> <p>„...в Балчик от години работим с ръководството на Държавен културен институт „Културен център Дворецът в Балчик“. Нямам близки отношения, не познавам никого – освен в работна среда. И изведнъж така, смяната на това ръководство на културния институт през септември, внезапно и непредизвестно, за мен е един пример, че тази децентрализация не винаги се осъществява успешно. Защото знам, че това ръководство работеше в посока да има такава децентрализация. Не знам дали това не се хареса на някой местен феодал или на някой по върховете – не съм запозната в детайли, но виждам как едно добро намерение не може да се реализира докрай, въпреки годишните усилия, които се полагаха там, международни контакти... В случая, директорът на Държавен културен институт „Културен център Дворецът в Балчик“ – госпожа Женья Михайлова – беше официално набедена в една публична акция, предприета от нейни колеги. Причината, привидната причина е, че тя издига в култ личността на Княгиня Мария! Аз това отказвам да го коментирам...“</p>
Пламен Петров	<p>“Галерията разполага с между 5 и 7-8 хиляди лева на година за дейност! В тази сума, „за дейност“, са включени всички ремонтни дейности и всички изложби, и събития съпътстващи, и каквото искаме можем да правим с тези 5-8 хиляди лева...”</p> <p>„...ние не искаме „чисти пари“. Ние искаме нещо да свършим. Истината е, че при нас по-голямата част от работата я вършим със собствените средства. Колкото и непрофесионално да звучи – ние сме девет човека за четири сгради различни. Структурата ни е от четири музея, които управляваме с девет човека, заедно с мен. Може да се представите как се постига работен график с девет човека за четири обекта – почти невъзможно е и се налага самият аз да късам билетчета в някои съботи и недели, защото работим всеки петък, събота и неделя. Петък, събота и неделя се работи задължително, всички филиали работят. Иначе през другото време работят два или три обекта. Реално ние си правим всичко – ние искаме някой да ни купи латекса – после си боядисваме сами; ние си искаме да ни купят керамидите – ние си го правим покрива сами! Не е нещо, което мен ме притеснява – аз съм, все пак, и строителен инженер от първото ми образование, справям се и с жиците...“</p> <p>„...аз влизам в 6-7 часа сутринта в галерията, вечер влизам в 10-11-12 часа, нямам дори кабинет в тази институция. Така че отстрани нещата изглеждат много розови... Аз правя това, което мога. И го правя с един екип там, от 8 човека още, които съм ги накарал да</p>

	<i>повярват в мен и да вярват, че това си заслужава, въпреки че моята заплата е 1900 лева.“</i>
Радослав Механджийски	<p><i>„...най-успешните модели извън София, които наистина успяват да създадат среда и сцена, са така наречените grassroot- модели – тези, които идват от общността. Най-добрият пример за това категорично, на който аз се възхищавам лично, е „Вароша-Юг“ във Велико Търново... Всичко тръгна от ентузиазма на няколко човека с визия за потенциала на града, именно в креативно творчески план, и след това общността беше ангажирана да се взимат колективни решения за пътя на развитие. И това във времето – от абсолютна резистентност от страна на общината – се превърна в модел, в който общината страшно го подкрепя, което е чудесно. Това означава, че доброто е надделяло, метафорично казано. Казвам го в опозиция да кажем на това, което се вижда в Пловдив, където, когато липсва този общностен подход, откъсването на един или двама по-активни участници в този тип екосистема водят до много сериозна пустош в цялата сфера. Искам да кажа, че в Пловдив, да кажем, Веселина Сариева затвори своето пространство и се премести в София. Тя беше двигател на „Ноцта на музеите“, на така наречения проект „Ноц“, който обединяваше и много пространства за съвременно изкуство, даваше много голяма видимост... и липсата на активност на един конкретен човек доведе до много сериозен спад на цялостната активност за тази конкретна сфера в града.“</i></p> <p><i>„...примерно Варна и Бургас са в някакъв смисъл парадоксални, защото активността там е много ниска. Имаше няколко пространства, които затвориха, а не съм убеден на какво точно се дължи това. Но изглежда моделът на децентрализация на културното съдържание, при което основният механизъм е гостуващи събития, не е най-пълноценният, защото те се превръщат... нали, дори да са добри като съдържание епизодични моменти на проблясъци, които ентузиазират местната среда, тя, изглежда, не е напълно устойчива.“</i></p>
Боряна Вълчанова ⁴	<i>„Пак сега ще дам пример, защото това е пресен пример с Национален фонд „Култура“ – за проекти, които са извън София, автоматично се получаваха 30 точки отгоре. Кое то означава, че ето, има мисъл, има идея за това, че не могат нещата да се случват само в София или, да кажем, в Пловдив, Варна, големите градове.“</i>

Пазарът на изкуство, българският културен продукт и насоките за развитие

⁴ Вж. и предишен пример на БВ за галериите в Казанлък и Троян

Във втората част от въпросника⁵ на изследването са въпросите, свързани с пазара на изкуството, възприеманата (или препоръчана) насока за развитие на българското изкуство (*по-скоро масово* или *по-скоро елитарно*), както и въпроси, свързани с формирането на определен (дори и в по-широк и абстрактен смисъл) „български културен продукт“. Последният въпрос във въпросника стимулира респондентите да открият най-забележителните творци и постижения в българската култура *изобщо*. Това е целенасочена „провокация“ за извеждане на спонтанно най-добре разпознаваемите и потенциално направления и творци в българското изкуство, чрез които да се структурира по-успешно концепция за „български културен продукт“, който да привлича повече интерес и в България, и на външни публики.

Оценките за обема на пазара на изкуство в България съвпадат сред почти всички участници – почти единодушно е мнението, че пазарът е „*малък*“ и „*ограничен*“. Все пак, в различни периоди се отчита навлизането в нови етапи, в които интервюираните отбелязват определени качествени промени в начина на функциониране, профила на участниците (колекционерите), нарастване на цените и др. За някои участници изключително важен белег за достигане до определена *зрялост на пазара* е фактът, че има творци в различни сфери на изкуството, които вече се *издържат само от изкуство*, т.е. не им се налага да работят „и нещо друго“, за да имат нормални доходи и начин на живот. Това е тревожен аспект в по-дълга ретроспектива, защото показва, че много от творците в България са били сериозно „притиснати“ икономически.

По-разнообразни са изразените мнения за степента и потенциала за развитие, като те варират от силно оптимистични до умерено скептични. Като основни възможности за развитието му се отбелязва естеството на съвременния „отворен“ свят, новото самочувствие на творците, придобито от международно признание за творчеството

⁵ Това е условно разделение, приблизително това са въпроси 6-11 от въпросника

им. Като общо се очертава мнението, че развитието на „екосистемата“, включваща пазара на изкуство, популяризирането на българското изкуство и разпознаемостта/афинитета към специфичен „български културен продукт“ е свързано основно с *представянето му в чужбина*. Почти всички участници коментират в отговорите си, че това е решаващ фактор в изграждането на интерес и на вътрешните публики, които се нуждаят от подобна „верификация“ за българските творци и техните произведения.

Участник	Виждане за пазара на изкуство в България
Лили Владимирова	<p><i>„Той е млад, малък и изпълнен с възможности. Нашият пазар тепърва ще се развива. Художниците, галеристите, кураторите и всички замесени в него тепърва ще бъдем свидетели на едно любопитно и може би неочаквано развитие и растеж. Културата на колекционерството все още е малко екзотична за България, но с всяка изминала година сме свидетели на повече и повече хора, които се захващат отговорно с тази така изкусителна дейност.“</i></p>
Пламен Петров	<p><i>„... в частния сектор категорично нещата вървят. Виждаме колко много галерии се нароиха в София – даже сега, като вървах насам за срещата, минах и видях две-три нови пространства, които не бях виждал досега. Така че тяхното място... ето, Арт-феъра,⁶ който се случва, това е една абсолютно позитивна промяна на пазара и нещо, което влияе върху изграждането на отношение към съвременното изкуство. Защото когато има изградено отношение, тогава ще има и хора, които биха поискали да го притежават това нещо. Отделно, когато художествените музеи, държавните, започнат да обучават публиката как да общува с съвременното изкуство, мисля, че вървим в една позитивна посока по отношение на това. Цените, виждаме, че вървят все по-нагоре. Виждам все повече автори, които се издържат от изкуство, така че това е абсолютно, смея да твърда позитивен ход на развитие на пазара.“</i></p>
Мариана Китипова	<p><i>„Колекционери има, аз даже съм учудена колко много има. Ние правим често, периодично, изложби на колекционери. Било големи предприятия, било частни колекционери. Честно казано, ако не работех в галерията, никога нямаше да предположа колко колекционери има, и то със сериозни колекции. Естествено, всичко е... Никой не се съмнява, че в сферата, ако аз искам да си купя от Вас като автор картина – това е между нас и никой нищо не декларира. Не е много голям пазарът, но тук, в България, кое е добре разгърнато? Но ценителите се увеличават. Аз съдя тук по запитвания.“</i></p>

⁶ София Арт Феър – Б. К.

	<p>“...имаме автори, към които има интерес от много години, от 90-те още. Особено тогава, когато е бил по-голям интересът към Източна Европа. Имат си галерии, с които си работят и правят системни изложби, в Германия, например, Илия Желев, много характерен с това... Ние скоро ще имаме изложба на Трифон Неделчев, скулптор, който пък живее от 30 години в Германия. И той там също има галерия, която го представлява. Прави и тук изложби, предимно за годишнини. Повечето са такива, които имат установени връзки вече. Имат по някакъв житейски повод връзки с чужбина. Те продават в чужбина. Общо взето, на някакви колекционери.”</p>
--	---

Ограниченията на пазара се интерпретират едновременно като *проблем*, но и като *възможност*, но доминират положителните интерпретации за бъдещото развитие. От една страна, количествените мащаби на пазара и по-ниската склонност към разходи за култура се разглеждат като устойчиви пречки за развитие. От друга страна, някои участници са склонни да разгледат ограниченията като *стимул за творците да търсят международни изяви*.

Участник	Пазарът като „ограничение“	Пазарът като „възможност“
Димитрина Кюркчиева	<p>„... в България пазар на изкуство може да има само, когато успешно се обедини публичният ресурс с добрата отчетност и дългосрочната стратегия. Няма как да бъде иначе, тъй като това е гаранция за изграждане на по-сериозна, по-устойчива културна политика... Хубаво е, че има обществен дебат за дългосрочна визия, за гаранция за развитието на такъв пазар, но основните предизвикателства – според мен, поне – остават рискът от недофинансиране на локалните културни инициативи, финансирането на по-малки и независими проекти, видимост на творците...“</p>	
Георги Лозанов	<p>„... в никакъв случай не трябва да се остави културата да зависи</p>	<p>„...пазарът е глобален, да затвориш един национален пазар е трудно. И</p>

	<p>изцяло от пазара, защото това зависи от едно пазарно мнозинство. Знаете, че има в теория на комуникацията следната формула – една аудитория е компетентна, колкото е компетентен най-некомпетентният ѝ член. И когато става дума за една масова аудитория, а пазарите работят с масови аудитории, в крайна сметка става дума за определен степен на компетентност, която не е достатъчна за високата култура. И затова високата култура няма как да оцелява пазарно.“</p>	<p>въпросът е как се продава на европейския пазар изкуство, а и на световния. И ако нещо се продава там добре, тогава то може по обратния ред да генерира и пазарен интерес тук. Ето, да кажем, Георги Господинов. Освен всичко друго, Георги Господинов направи огромен пазарен пробив. Показа, че един писател със своите книги може да живее, което е оцеляване, и то не с масова литература, а с висока литература.“</p> <p>„Ето така стои този въпрос по-скоро – за да можеш да имаш български пазар за изкуство, той трябва да е много повече от български. Това е печелившата формула в този случай, което може да се постигне или по пътя на масовата култура, или по пътя на това да създадеш, така да се каже, образец, продукт, хайде да използваме тази дума – произведение – което да принадлежи на световната култура.“</p>
<p>Пламен Петров</p>		<p>„Има все повече млади хора, които обичат... дори и да не обичат, но започват да осъзнават... Говоря за хора, които са получили по-скоро образованието си навън и започват да осъзнават важността на колекционера за развитието на съвременното изкуство. Макар и да не могат да го артикулират, да го дефинират, някак си започват да го усещат. Все повече хора изкарват едни добри пари, които могат спокойно да си позволят веднъж или два пъти в годината да купят изкуство... Цените, виждаме, че вървят все по-нагоре. Виждам все повече автори, които се издържат от изкуство, така че това е абсолютно, смея да твърда позитивен ход на развитие на пазара.“</p>

		<p>„...ако успеем да хванем тези нюанси на нашето и да ги въплъщаваме в това, което правим, това което артистите правят – мисля, че е възможно да имаме собствено наша продукция. Към настоящия момент мога да кажа, че ние сме, абсолютно, на глобалния пазар много добре ситуирани. В смисъл – на глобалната сцена добре ситуирани. Говорим вече за абсолютно космополитни художници, които обаче не носят нашето.“</p>
Боряна Вълчанова	<p>„Трябва да се добавят тук и културните връзки, т.е. по-големи международни връзки също би трябвало да има, по-голяма отвореност по различни проекти. Трябва да се мисли и в тази насока и може би тогава, когато има една по-ясна стратегия за това – да се мисли като цяло за европейската и световна сцена – може би тогава наистина ще се създаде някакъв продукт, който ние бихме могли да го определим като „български“.</p>	<p>„Бизнесът също е много важен. Меценатството, появата на аукционите, които се появиха в последните години – например „АртМарк“, които започнаха да правят ежегодно по няколко аукциона с различна насоченост. Също, появата на така наречените „феърове“ или панаири – появата на „София Арт Феър“ – това определено разширява полето на публиката, която може да бъде привлечена.“</p>

Изключително интересни и разнопосочни отговори, едновременно насочени към реалните примери за развитието на различните сектори в българското изкуство и към очертаването на дългосрочни тенденции участниците дават на въпроса за *българския културен продукт*. От една страна, голямата част от тях отбелязват сложността (или дори невъзможността) да бъде формулиран хомогенен български културен продукт, предвид разнообразието от успешни направления в българската култура и сред традиционните, и сред съвременните форми на изкуство. От друга страна, почти всички участници са склонни да предложат модел, който *балансира едновременно между тези форми и интереса на различните сегменти в публиката (и в България, и от чужбина)*, вероятно в опит да се постигне справедлив модел на подкрепа от

държавата и да се насочи интереса на частните заинтересовани страни. От трета страна, много от отговорите акцентират върху *творците и произведенията, които са получили признание в чужбина* (вж. и по-горе), като дават примери както с характерни (традиционно български) творчески прояви, така и с универсално валидни. Едни от най-често повтарящите се примери, които участниците посочват като *показателни за потенциала и реализацията на българската култура в глобалния контекст* са цялостното творчество на Кристо (Явашев) и пробивът на Георги Господинов с книгата „Времеубежище“, с която българският писател спечели престижната литературна награда „Букър“ през 2023 г. заедно със своята преводачка Анжела Родел.

Следва да се отбележи, че макар подборът на участниците в изследването да е ориентиран към експерти и професионалисти в областта на *визуалните и съвременните изкуства*, в отговорите като цяло няма предубеждение или тенденциозно изключване на други направления в изкуството, а по-скоро средата е разгледана като *обща и взаимосвързана*.

Участник	Общи принципи за формирането на концепция за български културен продукт	Конкретни примери за български творци, характеризиращи концепцията
Димитрина Кюркчиева	„...то е културният ни код – културен код, който пази традициите ни, който пази, как да кажа, онова, което усещаме като самосъзнание, че сме българи, имаме родова памет, че трябва да бъде защитено от нашето изкуство. Имаме самобитни творци, на които просто сваляме шапка, и не само аз. Имаме символи, звуци, културни пластове, всичко това обаче трябва да бъде силно разпознаваемо – въпреки различните политически ситуации, режими, смяна,	„...стилът на писателя Георги Господинов, който не случайно беше отличен с „Букър“. Забравена, но давана за пример, и аз сега ще припомня името на Аксиния Михайлова, една наша ярка съвременна поетеса, самобитна, която спечели през 2014 година Френската национална литературна награда „Аполинер“ с книгата си „Небе за изгубване“; писателката Здравка Евтимова, която е разпознаваема в чужбина със своите разкази и със своите преводи.“

	<p>изпитания, сътресения, бедност, въпреки всичко това – нашето българско изкуство се утвърждава, хората продължават да го търсят, което много хубаво. И то е нашия тих и някак дълбок глас, който оставя следа и е хубаво, че светът го чува.“</p>	<p>„Ще продължа списъка с „Космическите гласове“, Валя Балканска, Янка Рупкина, с фоклорните ансамбли „Филип Кутев“, „Пирин“, „Българе“, с „Кwarto Kwartet, с който наскоро си говорих, с Иван Пенчев, който от години се утвърждава и като ръководител, първа цигулка на този кuartет, успешно на световната сцена. Наскоро бяха и в Венеция, бяха и в прословутата, Зала „Олимпия“. Имената ще добавя на виртуозните цигулари Васко Василев, Светлин Русев, Мила Георгиева Валя Петрова... Людмил Ангелов – фантастичен пианист – Пламена Мангова, Надежда Цанова... Да, тук съм си отбелязала имената, които исках да си извадя, да не забравя, защото това е важно – Райна Кабаиванска, Гена Димитрова, Александрина Пендачанска, Соня Йончева, Никола Гюзелев. Да не забравим и „Кавалджията на Вселената“ – Теодосий Спасов. Това за мен са все имена, които, само споменавайки ги, те отварят врати.“</p>
<p>Радослав Механджийски</p>	<p>„Почти във всяка сфера, доколкото виждам, има една организация, която прави нещо изненадващо голямо и значимо за нашия контекст – дори понякога имам чувството, че надскача контекста, който имаме тук.“</p>	<p>“...Синелибри“, да кажем – форматът който създават, гостите които привличат, доверието, което изграждат в международен план е наистина солидно. „София Арт Феър“ – тук вече ще говоря в първо лице, единствено число – но заедно със „София диша“, ние като съорганизатори... проектът създава среда, която е абсолютно фантастична и участниците, гостите на събитието, поставят нашата сцена абсолютно равноправно в европейски план, без никакви скрити комплекси по темата.”</p> <p>„Според мен най-добрият кандидат продължава да бъде Кристо. Всъщност интересно е, че в „Квадрат</p>

		<p>500“ има негови много ранни работи, докато той още студент, импресионистични и, примерно, ако бях директор на Националната галерия, бих оформил един кът за Кристо и Жан-Клод, за който постоянно да се тръби с маркетинг-стратегии. Разбира се, комуникационно – че тук в България, в „Квадрат 500“, може да се види нещо, което никъде другаде по света не може да се види, защото то е така, обективно. И според мен тези прийоми трябва да се използват безсрамно, нарочно го казвам – арогантно! Искам да кажа, че няма нищо лошо в това, да се използват супер комерсиални инструменти и дори известна хипербола за някои неща, за да се привлече местно и международно внимание към такъв тип съдържание.“</p>
<p>Боряна Вълчанова</p>	<p>„...ние си го задаваме също този въпрос, защо ние някак си не идентифицираме някакъв български културен продукт, отново за мен е въпрос на стратегия, отново е на културна визия и на стратегия. И като си говорим дали е нужно само финансиране, не – освен институции, независимият сектор, от който могат да бъдат генерирани много добри идеи, Всъщност там са раждат много хубави неща.“</p>	<p>“Ние се стараем да има баланс между съвременно изкуство и историчност. Разбира се, няма как да не правим изложби на значими автори, като през годините имаше в последните години и Майстора, и на Златю Бояджиев, и на Магда Абазова. Ето, в момента е изложбата на Валентин Старчев, един от доайените в българското изкуство, които също трябва да бъдат отбелязани. „Кристо“ – много хубава изложба, която също в момента може да бъде видяна, и така... но също се опитваме да има баланс, да се представят и съвременни автори.”</p>
<p>Георги Лозанов</p>	<p>„Когато го докараме до продукт – докараме го до пазар. Когато го докараме до пазар, го докараме до пазарни мнозинства. И ние трудно формираме мнозинства, по много причини... Това е печелившата формула в този случай, което може да се</p>	<p>„...да се върнем към Господинов – аз няколко пъти ходя на премиери и там е като рок-концерт. И това са млади хора. Същото стана с (Иван) Ланджеев, и то с една книга, публицистична, но тя е показателна и за стиховете му. Заради това, че Захари Бахаров прочита едно негово есе в социалните мрежи и се</p>

	<p>постигне или по пътя на масовата култура, или по пътя на това да създадеш, така да се каже, образец, продукт, хайде да използваме тази дума – произведение – което да принадлежи на световната култура.“</p>	<p>разпространи, и това стана някакъв рийл, абсурден. На една крачка сме да направим нов контакт с публиката, ако малко сменим собственото си мислене за себе си и за изкуството.“</p>
Мария Василева	<p>„Днес българският културен продукт се формира в диалог между националното и глобалното – той съчетава локални особености с универсални теми и често се насочва към международна публика. „Българското“ не е затворено понятие, а динамично качество, което се проявява чрез уникален поглед към света, роден от конкретна културна среда.“</p>	
Пламен Петров	<p>„...ясно е, че имаме една ниска част от съвременното изкуство, която ражда някакви етнографски неща – народопсихология, хорца – не говоря за това. Това го има навсякъде, това не е само у нас. Но когато говорим за сериозния сегмент от съвременните изкуства, бих казал, че няма националност вече. Това като „български културен продукт“, „българско изобразително изкуство“, мисля, че вече не са категории, които някак си не... Аз мисля, че проблемът у нас е, че ние все още имаме комплекс, че ние сме на Балканите и така нататък.“</p>	<p>„...мисля, че българите с това, което показахме сега на Венецианското бианале, примерно този соц-проект, който беше миналата година участието, започваме... да – много анахронично, все сме 30-40 години назад, артикулираме нещата, но започваме да осъзнаваме колко е важно да познаваме локалния контекст, т.е. да употребяваме това, на което всъщност ние сме носители. Нещо, което, между другото, още Иван Милев, връщам се сто и кусур години назад, всъщност Иван Милев осъзнава и казва: „...чакайте малко, ние трябва да показваме на света, да показваме на света, не да го имитираме този свят! Не да се правим на парижани, на италианци или на австрийци, а да покажем нашето, родното...“</p>

Финалните въпроси, свързани с наличието или възприемането на определена „културна ДНК“ и за спонтанните лични асоциации („Гордея се с българското изкуство, защото...“) с творци и произведения от българското изкуство допълват основната концептуална линия в дефинирането на национален културен продукт. На участниците е дадено по-свободно поле за интерпретации и субективно мнение (не че в другите въпроси то е било ограничавано по някакъв начин), което дава възможност да се преодолеят някои *по-клиширани* или *по-стереотипни представи*. Като общ извод следва заключението, че *мащабът, популярността и оригиналността* следва да бъдат разглеждани като *съвкупност и баланс*, а не *изолирано*. Също така, повечето участници отхвърлят провокацията за асоциативна

Участник	Асоциация между изкуството и киселото мляко	„Гордея се с българското изкуство, защото...“
Боряна Вълчанова		„Гордея се с българското изкуство, защото то носи една много специфична енергия, талант, емоционалност, задълбоченост. За мен, в него има както „корен“, така има и „крило“. В смисъл – има минало, има отношение към миналото, но винаги е с поглед към бъдещето.“
Георги Лозанов	„Няма нищо такова! Нито има „самороден талант“. Като чуя „самороден талант“ – получавам сърбежи! Талантите не са самородни, както и диамантите. Ако не ги обработиш, са камък като диаманта – ако не го обработиш, той няма висока	„Гордея се, например, със серията „Тоталитарната система“ на Емил Стойчев, която той рисува по време на тоталитарната система. ⁸ Макар че не може да се каже, че Емил Стойчев е някакъв дисидентстващ човек. Гордея се с Галин Малакчиев. Гордея се с това, че като цяла София

⁸ На някои от участниците въпросът не е зададен по начина, формулиран първоначално във въпросника, затова и липсват директни отговори.

⁹ ГЛ има предвид цикъла „Фрагменти от тоталитарната система“ на Емил Стойчев

Г
а
р

стойност. Тоест, ти трябва да влезеш културата, да си част от културата, да си част от културния диалог, да разбираш... Защото самото изкуство е диалог с една аудитория.“

се познавах с Генко (Генков), с неговите „мокри“ картини, които той разнасяше напред-назад и пееше по трамваите. Гордея се с „Барьерата“ на Павел Вежинов, говоря за социализма. Гордея се с Радичков. Това е все модерно изкуство, да се със съвременни изкуства и все с хора, които повече или по-малко познавам. Някои като Емил са ми приятели. Какво да огледаме, да огледаме терена, това, което е останало. В крайна сметка, колкото и да не ми се иска да кажа, заради това, че Хайтов има и много спорни неща, се гордея с „Дивите разкази“. Няма как да бъде прескочен. Гордея се със „Случаят Джем“ на Вера Мутафчиева. Чакай да видим. Гордея се с Коцето Павлов – даже с всички написани, даже и с ненаписаните му стихове се гордея. Ами да – с това, което е той... ... с Правдо (Правдолюб Иванов), с Иглика Трифонова и нейните филми. С Черкелов и филмите на Черкелов и на Людмил Тодоров. Това беше едно поколение, което успя всъщност да направи кино за нашето поколение и да се взре по един много драматичен начин и честен – говоря за „Парчета любов“. Говоря за „Любовното лято на един лъохман“ и така нататък. Говоря за „Писмо до Америка“ на Иглика. И днес, с много неща – гордея се с Теди Москов... Гордея се с Митко Гочев, Бог да го прости! Гордея се със Санчо Финци. Гордея се с Ясен Гюзелев. Така, има страшно много неща, които не можем да видим, защото цялата обща пропагандно-еснафска мараня ги крие, оттам е проблемът. Ако се съсредоточавам... но ще изпуснем, ще изпуснем. Гордея се със Станислав Стратиев, който направи типичен абсурдизъм по време

		<i>на социализма и то социален абсурдизъм – даже не като френския, който е езиков. Той е социален, с директни адреси, социални.“</i>
Димитрина Кюркчиева		<i>„Защото то е културният ни код – културен код, който пази традициите ни, който пази, как да кажа, онова, което усещаме като самосъзнание, че сме българи, имаме родова памет, че трябва да бъде защитено от нашето изкуство. Имаме самобитни творци, на които просто сваляме шапка, и не само аз. Имаме символи, звуци, културни пластове, всичко това обаче трябва да бъде силно разпознаваемо – въпреки различните политически ситуации, режими, смяна, изпитания, сътресения, бедност, въпреки всичко това – нашето българско изкуство се утвърждава, хората продължават да го търсят, което много хубаво. И то е нашия тих и някак дълбок глас, който оставя следа и е хубаво, че светът го чува.“</i>
Лили Владимирова	<i>„...честно казано мисля, че е редно да гледаме по-скромно и реалистично. Намирам за по-важно да се развиваме консистентно и логично, отколкото да се изхвърляме с такива гръмки сравнения. Мисля, че когато някой е способен и достоен в това, което прави, успехът го намира. Мога да изредя десетки български автори, които са изключително уважавани в чужбина, без да са “новото кисело мляко“.</i>	<i>Не се предава.</i>
Мариана Китипова		<i>„Защото е силно емоционално, според мен. Говоря общо. Все още има от тези емоционални напрежения вътре в човека, не е хладно, дистанцирано, дизайнерско само, каквато тенденция силна има. Затова все още ми се струва, че е много емоционално и</i>

		МНОГО се надявам да запазя тази емоция.“
Мария Василева	<p>„Сравнението на българското изкуство с киселото мляко звучи остроумно, но е подвеждащо. Културата не е стока за износ, а жива система от идеи, образи и ценности, които не могат да се свеждат до търговска марка. Изкуството не служи за „реклама“ на нацията, а за критично осмисляне на нейното съществуване и за общуване със света на по-дълбоко, човешко ниво... Българското изкуство не трябва да бъде „новото кисело мляко“, а новият език, с който говорим за себе си – уверено, критично и с достойнство.“</p>	<p>„... то оцелява въпреки всичко — въпреки липсата на подкрепа, интерес и памет, и защото, дори в най-трудните обстоятелства, българските творци намират начини да мислят, създават и общуват със света, запазвайки свободата на духа.“</p>
Пламен Петров		<p>“...гордея с него, защото всъщност винаги, и до ден-днешен, дори когато казваме, че по някакъв начин е космополитизирано и така нататък – все пак дълбоко в себе си носи нашето. А именно през нашето ние можем да бъдем интересни на другите – няма друг начин!... И колкото по-бързо го осъзнаем и не изпитваме комплекси от това, а се опитаме да го употребим в позитивен план за собственото си развитие и оттласкване от собствените си национални комплекси – мисля, че толкова повече бихме могли да спечелим и да казваме наистина: „Ние се гордеем с българското изкуство, защото то вече присъства на международната сцена и защото то говори за нас самите!“</p>
Радослав Механджийски	<p>„...има отделни примери на художници, а и не само – творци от всяко естество – които тръгват от такъв тип свръхбитова, брутална, унищожена среда и започват да създават гениално изкуство</p>	<p>„Защото в днешно време, въпреки всички обстоятелства, във всяка една сфера от това изкуство можем да открием и културно съдържание, което е напълно равностойно в глобален план... И в един момент регионалната идентичност се</p>

	<p><i>впоследствие, но това е свързано с тяхната лична чувствителност и светоусещане и после те намират среда, която да оцени това, което правят. Но ако говорим за общата картина – там, където „...киселото мляко става от само себе си“, е много сложна среда за да вирее изкуство и да се развива то в обществен план.“</i></p>	<p><i>развива в степен, в която тя не играе същата роля – и ти, дори да си географска периферия, ти постоянно си свързан с глобалното съзнание. Оттам вече проявлението на изкуство – за наистина талантливите, мислещи, способни хора – няма нищо общо с ограничението на географията.“</i></p>
--	---	--

Заклучение

Направеното проучване на мненията и нагласите на изтъкнати експерти в областта на културата в България дава отправна точка за по-задълбочено изследване на стратегическите подходи за формиране на културни политики в страната. То очертава ясно структурни дефицити и налични възможности пред развитието и популяризирането на българското изкуство като културен продукт. Мненията на участниците демонстрират *експертен консенсус относно необходимостта от по-добра координация между културните политики, механизмите за финансиране и стратегиите за публичност, както и от ясно дефинирана визия за ролята на културата в по-широкия обществен и икономически контекст.*

Откроява се потребността от нормативни промени, свързани със *Закона за меценатството и рамките на публично-частните партньорства (ПЧП)*, които да създадат действени и устойчиви стимули за участие на частния сектор в подкрепа на културни проекти. Същевременно липсата на *последователна политика за културна дипломация и международно позициониране на българското изкуство* се идентифицира като ключово ограничение пред разширяването на аудиториите и пазарите.

Резултатите показват, че въпреки съществуващите позитивни практики и примери за успешни модели, културната екосистема остава *фрагментирана и зависима от индивидуални инициативи, което поставя под риск устойчивостта на постигнатите резултати*. В този смисъл, *формулирането на дългосрочна, междусекторна стратегия, обвързваща култура, образование и туризъм*, е предложено като необходима предпоставка за изграждането на разпознаваем и конкурентоспособен български културен продукт.

В резултат от изследването, могат да се обобщят следните **управленски насоки и препоръки**:

1. Законодателна и регулаторна рамка:

1.1. Активно институционално подкрепяне на реформата на Закона за меценатството като ключов инструмент за устойчиво финансиране на културата.

2. Публично-частни партньорства (ПЧП):

2.1. Разработване на стандартизирани модели за ПЧП в културата с ясно разпределение на роли, отговорности и ползи за постигане на по-дългосрочни ефекти и резултати.

3. Децентрализация и устойчивост:

3.1. Разработване на нормативна и смислова рамка за подкрепа на дългосрочни регионални културни центрове, инвестиции в местен управленски и експертен капацитет.

4. Стратегическо позициониране и културна дипломация:

4.1. Национална стратегия за позициониране на българското изкуство на световната сцена, координиращо последователно присъствие, както и обща рамка за действие между културата, дипломацията и туризма.

5. Връзка с образованието:

5.1.Интегриране на културните политики с образователната система за дългосрочно и устойчиво изграждане на публики, чрез устойчиви партньорства (между музеи, галерии и училища), образователни програми, насърчаващи активното участие, а не само потребление с дългосрочен хоризонт.